संस्कृतम्

आह्लादः

एकादशी कक्षा

भारताचे संविधान

भाग ४ क

नागरिकांची मूलभूत कर्तव्ये

अनुच्छेद ५१ क

मूलभूत कर्तव्ये – प्रत्येक भारतीय नागरिकाचे हे कर्तव्य असेल की त्याने –

(क) प्रत्येक नागरिकाने संविधानाचे पालन करावे. संविधानातील आदर्शांचा, राष्ट्रध्वज व राष्ट्रगीताचा आदर करावा.

(ख) स्वातंत्र्याच्या चळवळीला प्रेरणा देणाऱ्या आदर्शांचे पालन करावे.

(ग) देशाचे सार्वभौमत्व, एकता व अखंडत्व सुरक्षित ठेवण्यासाठी प्रयत्नशील असावे.

(घ) आपल्या देशाचे रक्षण करावे, देशाची सेवा करावी.

(ङ) सर्व प्रकारचे भेद विसरून एकोपा वाढवावा व बंधुत्वाची भावना जोपासावी. स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला कमीपणा आणतील अशा प्रथांचा त्याग करावा.

(च) आपल्या संमिश्र संस्कृतीच्या वारशाचे जतन करावे.

(छ) नैसर्गिक पर्यावरणाचे जतन करावे. सजीव प्राण्यांबद्दल दयाबुद्धी बाळगावी.

(ज) वैज्ञानिक दृष्टी, मानवतावाद आणि जिज्ञासूवृत्ती अंगी बाळगावी.

(झ) सार्वजनिक मालमत्तेचे जतन करावे. हिंसेचा त्याग करावा.

(ञ) देशाची उत्तरोत्तर प्रगती होण्यासाठी व्यक्तिगत व सामूहिक कार्यात उच्चत्वाची पातळी गाठण्याचा प्रयत्न करावा.

(ट) ६ ते १४ वयोगटातील आपल्या पाल्यांना पालकांनी शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून द्याव्यात.

अभ्यास-२११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी-४ दिनाङ्क: - २५.४.२०१६ इत्यमुं शासननिर्णयक्रमाङ्कम् अनुसृत्य स्थापितायाः समन्वयसमित्याः उपवेशने २०.०६.२०१९ दिने इदं पुस्तकम् २०१९-२० इति शैक्षणिकवर्षतः अनुमानितम्।

एकादशी कक्षा

संस्कृतम्

आह्लादः

(मराठी, गुजराती, हिन्दी, इंग्रजी इत्यादीनां माध्यमानां कृते)

महाराष्ट्रराज्य-पाठ्यपुस्तक-निर्मितिः तथा अभ्यासक्रम-संशोधन-मण्डलम्, पुणे-४

A6S1W1

'स्मार्टफोन' इति उपकरणेन 'दीक्षा ॲप' द्वारा पाठ्यपुस्तकस्य प्रथमपृष्ठे योजितेन Q. R. Code माध्यमेन (PDF) पाठ्यपुस्तकं द्रष्टुं शक्यते तथा पाठ्यपुस्तके योजितेन Q. R. Code साहाय्येन दृक्श्रव्य-अध्ययन-अध्यापनसाहित्यम् उपलभ्यते ।

प्रथमावृत्तिः – २०१९
प्रथमं पुनर्मुद्रणम् –२०२१

© महाराष्ट्रराज्यपाठ्यपुस्तकनिर्मितिः तथा अभ्यासक्रमसंशोधनमण्डलम्, पुणे – ४११ ००४.
अस्य पुस्तकस्य सर्वे अधिकाराः महाराष्ट्रराज्यपाठ्यपुस्तकनिर्मितिः तथा अभ्यासक्रमसंशोधनमण्डलस्य सन्ति। महाराष्ट्रराज्यपाठ्यपुस्तकनिर्मितिः तथा अभ्यासक्रमसंशोधनमण्डलस्य सञ्चालकस्य लिखित-अनुमतिं विना अस्य पुस्तकस्य कमपि भागम् उद्धृतं कर्तुं न शक्यते।

संस्कृतभाषातज्ज्ञसमितिः

पं. गुलाम दस्तगीर बिराजदार (अध्यक्षः)
डॉ. प्रज्ञा देशपाण्डे
श्रीमती तरङ्गिणी खोत
डॉ. प्रसाद भिडे
डॉ. शिवराम भट्ट
डॉ. मञ्जूषा गोखले
श्रीमती संध्या विनय उपासनी
श्रीमती सविता अनिल वायळ (सदस्य-सचिव)

संस्कृतभाषाभ्यासगणसदस्याः

श्रीमती प्राची कुण्टे
डॉ. माधव केळकर
डॉ. लीना हुन्नरगीकर
श्रीमती अदिती माधवन्
डॉ. अरुणा श्यामराज
श्रीमती श्वेता पवनीकर
श्रीमती ऋचा वैद्य
श्री. जगदीश इन्दलकर
डॉ. ओङ्कार जोशी
श्रीमती मुग्धा रिसबुड
श्रीमती मैथिली पोतनीस
डॉ. अजय निलङ्गेकर
डॉ. प्रसादशास्त्री कुलकर्णी
श्री. मकरन्द दामले
श्रीमती पल्लवी जोशी
श्रीमती धनश्री लेले

निर्मितिः

सच्चिदानन्द आफळे,
मुख्यनिर्मिति-अधिकारी
राजेन्द्र चिन्दरकर,
निर्मिति-अधिकारी
राजेन्द्र पांडलोसकर
साहाय्यक- निर्मिति-अधिकारी

प्रकाशकः

विवेक उत्तम गोसावी

नियन्त्रकः

पाठ्यपुस्तकनिर्मितिमण्डलम्,
प्रभादेवी, मुम्बई – २५.

संयोजनम् : **श्रीमती सविता अनिल वायळ**
विशेषाधिकारी, मराठी
श्रीमती संध्या विनय उपासनी
सहायक विशेषाधिकारी, हिंदी

चित्रकारः : फारुख नदाफ

मुखपृष्ठम् : विवेकानंद पाटील

अक्षरयोजनम् : भाषाविभागः पाठ्यपुस्तकमण्डलम्, पुणे.

कागदम् : 70 GSM Creamwove

मुद्रणादेशः : N/PB/2021-22/0.01

मुद्रकः : M/s. Delight Printers, Pune

भारतस्य संविधानम्

प्रस्तावना

वयं, भारतस्य जनाः, भारतं सम्पूर्णप्रभुत्वसम्पन्नं, समाजवादिनं, सम्प्रदायनिरपेक्षं, लोकतन्त्रात्मकं गणराज्यं विधातुं, तस्य समस्तान् नागरिकांश्च

सामाजिकम्, आर्थिकं, राजनीतिकं च न्यायं,
विचारस्य, अभिव्यक्तेः, आस्थायाः, धर्मस्य,
उपासनायाश्च स्वतन्त्रतां,
प्रतिष्ठायाः, अवसरस्य च समतां प्रापयितुं;
तेषु सर्वेषु च
व्यक्तिगौरवस्य राष्ट्रस्य एकतायाः,
अखण्डतायाश्च सुनिश्चायिकां बन्धुतां
वर्धयितुं;

कृतदृढसङ्कल्पाः अस्याम् अस्मदीयायां संविधानसभायाम्

अद्य, ख्रिस्तीये १९४९ तमे वर्षे नवम्बरमासस्य २६-तमे दिने (२००६-तमे विक्रमसंवत्सरे मार्गशीर्षे शुक्लपक्षे सप्तम्यां तिथौ) एतेन इदं संविधानम् अङ्गीकृतम्, अधिनियमितम्, आत्मार्पितं च कुर्महे ।

राष्ट्रगीतम्

जनगणमन–अधिनायक जय हे
भारत–भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत–भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ।।

प्रतिज्ञा

भारतो मम देशोऽयं भारतीयाश्च बान्धवाः ।
परानुरक्तिरस्मिन् मे देशेऽस्ति मम सर्वदा ।।१।।

समृद्धा विविधाश्चास्य या देशस्य परम्पराः ।
सन्ति ताः प्रति मे नित्यमभिमानोन्नतं शिरः ।।२।।

प्रयतिष्ये सदा चाहमासादयितुमर्हताम् ।
येन तासां भविष्यामि श्रद्धायुक्तः पदानुगः ।।३।।

सम्मानयेयं पितरौ वयोज्येष्ठान् गुरूंस्तथा ।
सौजन्येनैव वर्तेय तथा सर्वैरहं सदा ।।४।।

स्वकीयेन हि देशेन स्वदेशीयैश्च बान्धवैः ।
एकान्तनिष्ठमाचारं प्रतिजाने हि सर्वथा ।।५।।

एतेषामेव कल्याणे समुत्कर्षे तथैव च ।
नूनं विनिहितं सर्वं सौख्यमात्यन्तिकं मम ।।६।।

प्रस्तावना

आत्मीया: छात्रा:,

संस्कृतभाषाया: एकादशकक्षाया: 'संस्कृत-आह्लाद:' इत्येतद् नूतनं पाठ्यपुस्तकं युष्मभ्यम् उपाहर्तुं मोदम् अनुभवाम: । अस्य पुस्तकस्य संस्कृतमाध्यमम् अस्मत्कृते पूर्वपरिचितम् एव । शालायां यत् संस्कृतभाषाकौशलम् अस्माभि: अधिगतं तस्य पुन:स्मारणेन महाविद्यालये विषयप्रवेश: सुगम: भवेत् ।

अस्मिन् पाठ्यपुस्तके भावमुद्राणां कृते दत्ता: केचन नूतना: सूचकशब्दा: द्रष्टव्या: । तथैव विशिष्टविषयान् अनुसृत्य सिद्धा: शब्दस्तबका: यथा खाद्यपदार्था:, आभूषणानि इत्यादय: अपि अध्येतव्या: । तेन शब्दसम्पद् वर्धेत व्यवहारे संस्कृतभाषाया: प्रयोग: च सुकर: भवेत् । संस्कृतेन चित्रपटवर्णनं वा वृत्तान्तलेखनं वा कर्तुमपि तत्साहाय्यकरं भवेत् । साम्प्रतम् अपि व्यवहारे संस्कृतभाषाया: प्रयोग: भवति, किं बहुना संस्कृतवार्तापत्राणि अपि प्रकाश्यन्ते इत्यस्य प्रमाणम् अस्मिन् पुस्तके उपलभ्यते । अधिगतानां भाषाकौशलानाम् उपयोजनं कथं कर्तव्यं तस्य उदाहरणमेव एतद् । संस्कृतमाध्यमेन वृत्तिलाभाय एष: अपि अन्यतम: मार्ग: ।

प्राचीन-भारते नैके शास्त्रग्रन्था: संस्कृतेन लिखिता: इति तु अस्माभि: पूर्वमेव ज्ञातम् । अस्मिन् पुस्तके आयुर्वेदविषयकं तथा पाकशास्त्रविषयकं पाठ्यद्वयम् अध्येतुं शक्यते । एतौ सुगमौ पाठौ मूलसंस्कृतग्रन्थयो: एव अंशौ । एताभ्यां पाठ्यांशाभ्यां मूलसंस्कृतसंहिताभि: युष्माकं परिचय: भवेत् । तेन संस्कृताध्ययने अग्रिमं सोपानम् आक्रमितुं शक्यते । पुस्तके उद्धृतं गीतामृतमपि अवश्यं पठनीयं मननीयं च । भगवद्गीता इति न तत्त्वज्ञानपरं जडं पद्यं, परं दैनन्दिनजीवने तद् मार्गदर्शकम् इत्यस्य प्रत्यय: अत्र लभ्यते ।

कथाकलश: इति अस्य पाठ्यपुस्तकस्य प्रमुखम् आकर्षणम् । संस्कृतभाषा नाम 'कथा' इति वाङ्मयप्रकारस्य खनि: एव । वेदाद् आरभ्य आधुनिकशतकपर्यन्तं यत् कथावाङ्मयं संस्कृतभाषया निर्मितं निर्मीयते च तस्य रसास्वादेन मनोरञ्जनं भवेत् इत्यत्र नास्ति संशय: । कथानाम् आशये शाश्वतमूल्यानाम् अपि दर्शनं भवति। व्याकरणे तद्धितान्ता: तथा कृदन्ता: एतयो: शब्दप्रकारयो: परिचय: कारित: । तेन भाषायाम् अधिकं कौशलं प्राप्यते । प्रतिपाठं दत्तै: विस्तृतै: भाषाभ्यासै: यद् अधीतं तद् दृढं भवेत् । भाषाविषयका: उपक्रमा: अपि यद् ज्ञातं तस्य उपयोजने उपकारका: एव भवेयु: । पाठ्यपुस्तकेन सहैव अस्माकम् अभ्यासमण्डलसदस्यै: अध्ययनार्थम् उपयुक्त-दृक्-श्रव्य-साहित्यं निर्मितम् । तच्च Q. R. Code माध्यमेन योजितम् । छात्रै: अवश्यं तस्य उपयोग: करणीय: । शालायां छात्राणां संस्कृतभाषया सह सुष्ठु-परिचय: जात:, महाविद्यालये सर्वे संस्कृतवाग्विशेषान् अवगच्छन्तु अभिजातसंस्कृतसाहित्यम् आस्वादयन्तु च इति उद्देशेन निर्मितम् इदं पुस्तकं सर्वेषां कृते आह्लादकरं भवेत् इति आशास्महे ।

(डॉ. सुनिल मगर)
सञ्चालक:
महाराष्ट्रराज्यपाठ्यपुस्तकनिर्मिति: तथा
अभ्यासक्रमसंशोधनमण्डलम्, पुणे.

पुणे
दिनाङ्क: - २० जून २०१९,
भारतीयसौर दिनाङ्क: - ३० ज्येष्ठ १९४१

संस्कृतम् ।

एकादशकक्षाच्छात्राणां संस्कृतभाषाविषये क्षमताविधानानि ।

क्षेत्रम्	क्षमताविधानानि
श्रवणम्	• संस्कृतमाध्यमेन निर्मितस्य ध्वनिमुद्रणस्य श्रवणं, संस्कृतस्य वर्णोच्चारवैशिष्ट्यानां सम्यक् ग्रहणम् । • वर्गे संस्कृतभाषया प्रदत्तानां सूचनानां ग्रहणम् । • संस्कृतसूक्तीनां स्तोत्राणां च श्रवणं ग्रहणं च । • ध्वनिचित्रमाध्यमेन प्रसारितस्य संस्कृतवार्तापत्रस्य श्रवणम् ।
भाषणम्	• वर्गे संस्कृतशिक्षकैः सह संस्कृतेन सम्भाषणम् । • मातृभाषया संवादे संस्कृतसुभाषितानाम् उद्धरणम् । • संस्कृतभाषया कथाकथनम् ।
पठनम्	• संस्कृतपाठानाम् उच्चैः पठनम् । • संस्कृतकाव्यस्तोत्रादीनां पठनम् । • संस्कृतनियतकालिकानां वाचनम् । • आधुनिकसंस्कृतकथानां वाचनम् । • मूलसंस्कृतग्रन्थेभ्यः पाठ्यांशानां पठनम् ।
लेखनम्	• माध्यमभाषया संस्कृतपाठस्य विस्तृतं विवरणम् । • माध्यमभाषया संस्कृतकथानां सारांशलेखनम् । • चित्रपटवर्णनं, वृत्तान्तलेखनम् इत्यादिषु आधुनिकलेखनप्रकारेषु संस्कृतभाषया अभिव्यक्तिः । • संस्कृतभाषया अन्यभाषासु तथा अन्यभाषाभ्यः संस्कृतभाषायाम् अनुवादः ।
अध्ययनम्	• द्वैभाषिकशब्दकोषस्य तथा धातुकोषः, अमरकोषः च आदीनां विशेषसंस्कृतकोषाणाम् उपयोगः । • आन्तरजाले उपलब्धानाम् अध्ययनसाधनानाम् उपयोजनम् । • चलभाषे उपलब्धानां भाषाभ्यासस्य संसाधनानाम् उपयोजनम् ।
भाषाभ्यासः	• संस्कृतभाषायां कृदन्ताः तथा तद्धितान्ताः एतेषां रूपाणां परिचयः अवगमनं च । • संस्कृतकथावाङ्मयस्य कालानुक्रमेण परिचयः । • संस्कृतभाषायां कालानुसारेण जातानां परिवर्तनानाम् अवगमनम् ।

अनुक्रमणिका

प्रथममण्डलम्

✻ सुगमसंस्कृतम् ।

१. भावमुद्राः । १

२. सङ्ख्याः । ३

३. समयः । ४

४. व्यावहारिकशब्दस्तबकः । ६

५. भाषासेतुः । १०

✻ सङ्कलितभाषाभ्यासः । २०

द्वितीयमण्डलम्

१. संस्कृतेन वृत्तविद्या । २२

२. पाकविधानम् । (पद्यम्) २६

३. सूक्तिसौरभः । (पद्यम्) ३३

४. गीतामृतम् । (पद्यम्) ३८

५. अथातो रसजिज्ञासा । ४३

✻ सङ्कलितभाषाभ्यासः । ४९

तृतीयमण्डलम्

✻ साहित्यपरिचयः । ५१

✻ कथाविशेषः । ५६

✻ सङ्कलितभाषाभ्यासः । ५८

चतुर्थमण्डलम्

(कथाकलशः)

१. नीतिपरीक्षा । ६१

२. बुद्धिर्बलवती । ६७

३. शरण्यः शिबिः । (पद्यम्) ७२

४. शुकवृत्तान्तः । ७७

५. भेरीदृष्टान्तः । ८३

६. देवेषु सत्यम् असुरेषु अनृतम् । ८९

✻ सङ्कलितभाषाभ्यासः । ९४

पञ्चममण्डलम्

✻ लेखनकौशलम् । ९६

✻ सङ्कलितभाषाभ्यासः । १००

षष्ठमण्डलम्

✻ परिशिष्टम् । १०१ ते १२०

१. अपठितगद्यांशः ।

२. नाम–सर्वनाम–रूपाणि ।

३. क्रियापदरूपाणि–धातुतालिका ।

४. समासः ।

५. तद्धितान्ताः ।

६. कृदन्ताः ।

७. सन्धिः ।

८. अमरकोषः ।

✻ सङ्कलितभाषाभ्यासः ।

✻ आह्लादपत्रिका ।

प्रार्थना ।

सङ्गच्छध्वं संवदध्वं सं वो मनांसि जानताम् ।
देवा भागं यथा पूर्वे सञ्जानाना उपासते ।।

समानी व आकूतिः समाना हृदयानि वः ।
समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति ।।

(ऋग्वेदः)

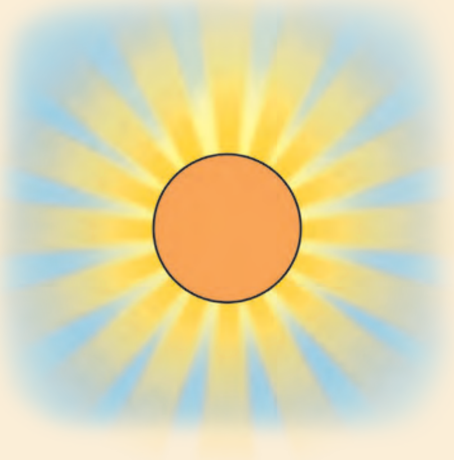

मित्रस्य मा चक्षुषा सर्वाणि भूतानि समीक्षन्ताम् ।
मित्रस्याहं चक्षुषा सर्वाणि भूतानि समीक्षे ।
मित्रस्य चक्षुषा समीक्षामहे ।।

(यजुर्वेदः)

पश्येम शरदः शतम् ।
जीवेम शरदः शतम् ।
बुध्येम शरदः शतम् ।
पूषेम शरदः शतम् ।

(अथर्ववेदः)